

ERGENLERDE TARİHSEL EMPATİ ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ: GEÇERLİK ve
GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

DEVELOPMENT of HISTORICAL EMPATHY SCALE for ADOLESCENTS: VALIDITY
and RELIABILITY STUDY

Hüseyin ÇALIŞKAN

Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, E-posta: caliskan06@gmail.com

orcid.org/0000-0001-6849-1318

Bahadır DEMİR

Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, E-posta: bahadirdemirakademik@outlook.com

orcid.org/0000-0003-2128-6143

Article Info

Article Type	Research & Theoretical
Received	24.04.2019
Accepted	15.05.2019
DOI	10.17497/tuhed.557538
Corresponding Author	Hüseyin ÇALIŞKAN
Cite	Çalışkan, H. ve Demir, B. (2019). Ergenlerde tarihsel empati ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. <i>Turkish History Education Journal</i> , 8(1), ss. 129-149. doi: 10.17497/tuhed.557538

Öz: Araştırmada ergenlerin tarihsel empati düzeylerinin ortaya çıkarılabilmesi için “Tarihsel Empati Ölçeği”nin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada öncelikle, tarihsel empati becerisini ölçmeye yönelik maddeler hazırlamak için alan yazını taranarak gerekli incelemeler yapılmıştır. Bu incelemeler sonucunda 37 maddeden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur. Ölçeğin geçerliğine ilişkin işlemler için Türkiye’nin çeşitli illerinde bulunan ortaokullarda öğrenim gören 1188 öğrenciden toplanan verilerden yararlanılmıştır. Bu 1188 (%51 kadın, %49erkek) öğrenciden elde edilen verilerle AFA yapılmıştır. DFA çalışmaları için ise Sakarya ili Pamukova ilçesi sınırları içinde yer alan ortaokullarda öğrenim gören 429 (%51.5 kadın, %48.5 erkek) öğrenciden elde edilen veriler kullanılmıştır. Test-tekrar test güvenirlik çalışmalarına ilişkin işlemler ise 119 (%44.5 erkek, %55.5 kadın) öğrenciden elde edilen verilerle gerçekleştirilmiştir. Ölçüt-bağıntılı geçerlik çalışmaları da 171 (%52 erkek, %48 kadın) öğrenciden elde edilen verilerle yapılmıştır. AFA yapılırken temel bileşenlerin analizi ve varimax döndürme yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, ölçeğin toplam varyansının %43.04’nü açıklayan 12 madde ve iki faktörlü bir yapı elde edilmiştir. DFA neticesinde elde edilen model uyum değerlerinin ve tüm sonuçların temel kriterleri oldukça iyi düzeyde karşıladığından yapının teorik ve istatistiksel açıdan da uygunluğu doğrulanmıştır. Yapılan güvenirlik analizi neticesinde ölçeğin Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .81, bilişsel empati boyutu için .76, duyuşsal empati boyutu için .69; ölçeğin test-tekrar testgüvenirliği .89, bilişsel empati boyutu için .82, duyuşsal empati boyutu için ise .93 olarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak, gerçekleştirilen analizlerden elde edilen sonuçlar göstermektedir ki, ergenlerin tarihsel empati becerilerinin belirlenmesine yönelik 12 madde ve 2 faktörden oluşan ölçeğin geçerli ve güvenilir bir araç olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Ergen, Tarihsel Empati, Beceri, Ölçek

Abstract: The aim of this study was to develop “Historical Empathy Scale” to determine the level of historical empathy for adolescents. In the first instance, a draft scale of historical empathy composed of 37 items was formed. For transactions concerning the validity of the scale, the data collected from 1188 students in secondary schools located in various provinces of Turkey was utilized. Totally, 1188 secondary school students participated in the research; 429 students participated in CFA analysis (51.5% female and 48.5% male); 119 students participated in test-retest analysis (44.5% male and 55.5% female) and 171 students participated in criterion-related validity (52%male and 48% female). The analysis of the principal components and the varimax rotation method were used to construct EFA. As a result of the analysis, a structure consisting of 12 items and two factors explaining 43.04% of total variance of the scale were obtained. By examining the standardized loading and regression values of the items, it was decided that all the items were meaningful in both factors. As a result of reliability analysis, the Cronbach’s alpha reliability coefficient for whole test was found to be .81; for cognitive empathy was .76, for affective empathy was .69; for test-retest reliability was .89, for cognitive empathy was .82, for affective empathy was .93. Based on the results of analyze, the scale consisting of 12 items and 2 factors to determine the historical empathy of secondary school students is a valid and reliable instrument.

Keywords: Adolescent, Historical Empathy, Scale, Skill

Extended Summary

Purpose

The aim of this study was to develop "Historical Empathy Scale" to assess the level of historical empathy for adolescents.

Method

In this study, as a beginning the literature was examined and necessary arrangements were made in order to prepare the items for measuring the historical empathy. As a result of these investigations, an item pool was formed consisting of 37 items. Two social studies teachers, two Turkish teachers, a school counsellor and three scale development experts were consulted about the aim of the item pool. According to expert opinions, a preliminary experimental empathy scale form consisting of 34 items in five-point Likert type has been made. This form was applied to 1188 students. Structural validity tests of the "Historical Empathy Scale" were prepared and exploratory factor analysis (EFA), confirmatory factor analysis (CFA), and convergence and discriminant validity analysis were carried out. For the criterion-related validity, the correlations between the "Historical Empathy Scale" and "Ka-Si Empathic Tendency Scale" were calculated. McDonald's omega, Cronbach's alpha, split-half reliability and test-retest reliability coefficients were used for the reliability analysis of the scale.

Findings

Data was collected from the students in different cities of Turkey, for the procedures regarding to the validity of the scale. A total of 1188 secondary school students participated in EFA analysis, and 429 students from Sakarya Pamukova participated in CFA (51.5% female, 45.5% male). Test-retest reliability studies were performed with 119 students (44.5% male, 55.5% female). 171 students participated in criterion-related validity (52% male, 48% female).

An analysis of principal components and the varimax rotation method were used in the EFA. As a result of the analysis, a structure consisting of 12 items and two factors explaining 43.08% of the total variance of the scale was obtained. First factor has seven items entitled 'cognitive empathy', and second factor has five items entitled 'affective empathy'. Obviously, the factor load values of the first of these factors change between .53-.74 and eigen

value is 3.93 and it explains 33.74% of the total variance. The factor loadings of the second factor distribute between .52 -.73; the eigenvalue is 1.24, and explains 10.34 % of the total variance. Moreover, when the common factor variances of each item are examined, it shows that the values distribute between .33 and .56. According to these values, the property to measure is sufficient in terms of discrimination.

The CFA analysis shows that $\chi^2/df=2.12$, the RMSEA value is .05, and other model fit indices are as follows: RMR is .07, GFI is .96, AGFI is .94, CFI is .95, and IFI is .95. It was determined that single factor model fit values have acceptable conformity values. According to the fit indices, it can be said that the related model has better fit values and both the related model and the single-factor model can be used.

Besides, the scale's convergent and discriminant validity examined with respect to construct validity. The mean variance values were .50 in order to test the convergent validity calculated for both factors of the scale. For the discriminant validity, the root square of the common variance values extracted, and it found that the discriminant validity values for both factors were .71 which was found to be greater than the correlation values (.59) between the two factors. In the study of criterion validity, it is found that there were positive and medium level significant relationships between the total and sub-factors (cognitive, emotional) of the "Historical Empathy Scale" and the total and sub-factors (cognitive, emotional) of "Ka-Si Empathic Tendency Scale".

As a result of the reliability analysis, the Cronbach's alpha reliability coefficients were found to be .81, .76 for cognitive empathy, .69 for affective empathy; McDonald's omega reliability coefficients were .92, .87 for cognitive empathy and .87 for affective empathy; split-half reliability coefficients were .81, .72 for cognitive empathy, .68 for affective empathy; and the test-retest reliability coefficients were .89, .82 for cognitive empathy and .93 for affective empathy.

Conclusion

Consequently, it can be said that "Historical Empathy Scale" is developed to determine the historical empathy levels of adolescents is a valid and reliable instrument, because of it meets the basic criteria of psychometric studies in the context of scale development. The scale consist of two dimensions; such as cognitive and affective, can be taken as total and total

scores of each dimension separately. It can be concluded that, the developed scale can be used for adolescents to determine both their historical empathy levels and whether their status varies according to various variables or not (gender, age, socioeconomic level etc.). In addition, the scale developed by working on the adolescent group can be improved by testing if it is a valid and reliable instrument especially for secondary school students and adult individuals.

Giriş

Günümüzde toplumun her alanının da değişim ve gelişim yaşanmaktadır. Her alanda olduğu gibi eğitim alanı da değişmekte ve gelişmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de eğitim sisteminde 2005 yılında köklü bir değişikliğe gidilmiştir. 2005 yılı öncesinde öğretmeni ve bilgiyi merkeze alan davranışçı eğitim sisteminden vazgeçilmiş bu sistemin yerine öğrenciyi merkeze alan, bilgiden çok bilgiye ulaşma ve onu kullanmayı ön plana çıkaran bir anlayış olan yapılandırmacı eğitim anlayışına geçilmiştir. Bu sistem değişikliği öğretim programlarına da yansımış, öğretim programları yeni sisteme göre düzenlenmiştir. Yeni anlayışa göre hazırlanan sosyal bilgiler ve tarih dersi öğretim programlarında beceri kavramına yer verilmiştir. Beceri TDK (2011) sözlüğünde “Kişinin yatkınlık ve öğrenime bağlı olarak bir işi başarma ve bir işlemi amaca uygun olarak sonuçlandırma yeteneği, maharet” olarak tanımlanmıştır. Çoban ve Akşit (2018) ise beceriyi bilişsel faaliyetlerin ve psiko-motor aşamaların beraber bulunduğu beceri kavramı, bilgi ve faaliyetlerin birleştiği sistemli bir sürecin mahsulü olarak tanımlamaktadır. MEB (2005) ise beceri kavramını; öğrencilerde, öğrenme süreci içerisinde kazanılması, geliştirilmesi ve yaşama aktarılması tasarlanan kabiliyetler olarak tanımlamıştır. Bu tanımlar ışığında yapılandırmacı eğitimde becerilerin önemli bir yekûn tuttuğu anlaşılmaktadır. Öğrencilerin bilgiye ulaşmada ve bilgiyi yaşama aktarmada becerilere ihtiyacı olduğu görülmektedir. Bu nedenle belirlenen bu beceriler öğretim programlarında yerini almıştır. 2005 yılında yenilenen sosyal bilgiler eğitim programında 15 beceriye yer verilmiştir (MEB, 2005). Bu becerilerden zaman ve kronolojiyi algılama, sosyal katılım, gözlem yapabilme, değişim ve sürekliliği algılama, mekânı algılama ve empati becerileri sosyal bilgiler dersine

mahsus becerilerdir (Taşkıran, Baş ve Bulut, 2016). 2018 yılında güncellenen sosyal bilgiler öğretim programında kazandırılması düşünülen beceri sayısı yirmi yediye çıkarılmıştır (MEB, 2018a). 2018 sosyal bilgiler öğretim programında beceri sayısı artırılmasına rağmen tarihsel empati becerisi müstakil bir beceri olarak değil yine empati becerisinin bir alt basamağı olarak yerini almıştır.

Ortaöğretim tarih dersi öğretim programında kazandırılması düşünülen sekiz beceri yer almıştır. Bahsi geçen bu beceriler; “değişim ve sürekliliği algılama, kronolojik düşünme, neden-sonuç ilişkisi kurma, tarihsel kavrama, tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma, tarihsel sorun analizi ve karar verme, tarihsel analiz ve yorum, geçmişe geçmişteki insanların bakış açısıyla bakabilme veya tarihsel empati becerileri” şeklinde sıralanmıştır (MEB, 2018b). Böylece tarihsel empati becerisi ortaöğretim tarih eğitim programlarında kazandırılması gereken müstakil bir beceri olarak yerini almıştır. Tarihsel empati (bakış açısı kazanma) kavramı tarih öğretiminde çok önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Tarihsel empati kavramı “geçmişte yaşamış bireylerin yaşamlarını ve faaliyetlerini etkileyip bu faaliyetleri şekillendiren sosyo-kültürel, entelektüel ve duygusal etkenleri anlamlandırmak ve geçmiş zamanla ilgili bir çıkarım veya değerlendirmede bulunurken bunları dikkate almak manasına gelir” (MEB, 2018b). Foster (2001) ise tarihsel empatiyi şu şekilde tanımlamıştır: “Geçmişte insanların bakış açılarını incelemek, takdir etmek ve anlamak ve onları çağdaş akıllara akılda kalıcı kılmak gerekliliğidir.” Yılmaz ve Koca (2012) ise tarihsel empati kavramını, “geçmişte yaşamış olan insanların kendi ahvallerini nasıl algıladıklarını anlamaya çalışmak, bizim onların durumlarını nasıl algıladığımız veya neler hissettiğimiz değildir” diye ifade etmişlerdir. Bu tanımlardan anlaşılacağı gibi tarihsel empatinin merkezinde geçmişte yaşayan insanlar ve o insanların ahvalleri yer almaktadır. Geçmiş tam manasıyla anlayabilmemiz için gerekli becerilerin başında gelen tarihsel empati becerisinin kendine has özellikleri bulunmaktadır.

Yeager ve Foster’e (2001) göre tarihsel empatinin özelliklerini şöyle sıralamıştır: Tarihsel empati hayal gücü özdeşleşme ve sempatiyi içermez; tarihsel empati insanların geçmişte yaptıkları eylemleri dönemin koşullarını göz önüne alarak anlamayı içerir; tarihsel empati zorunlu olarak öğrencilerin geçmişin bu günden farklı bir yer olduğunu takdir etmelerini içerir; tarihsel empati tarihi kararları ve olayları şekillendiren dönemin şartlarının farkında olmaları gerekliliğini içerir; tarihsel empati tarihi olayların kapsamlı bir şekilde

değerlendirilmesini içerir; insanların geçmiş yaşantılarında yaptığı şeyleri sadece nasıl yaptıklarını değil neden yaptıklarını anlama yeteneğini içerir; karmaşık tarihsel empati ancak bağlam (içerik), sonuç ve tarihsel kanıtların tam olarak anlaşılmasıyla başarılabilir; tarihsel empati, birden fazla kanıt ve bakış açısına bağlı olarak geçmişi anlamayı gerektirir; tarihsel empati, öğrencilerin kendi bakış açılarını incelemelerini ve bilmelerini gerektirir; tarihsel empati, sağlam temelli olan ancak kesin olmayan sonuçlara dayanır. Tarihsel empati tarihi kanıtların değerlendirilmesine ve analizine dayanır.

Bu özelliklerden anlaşılacağı üzere tarihsel empati kurma üst düzey zihinsel aktiviteler gerektirmez. Tarihsel empati kavramı temelde bilişsel ve duyuşsal iki boyutu içinde barındıran bir kavramdır. Bilgiye dayanan disiplinli bir akıl yürütme süreci olan tarihsel empati kavramı; tarihsel bağlamın, geçmiş dönemin koşullarının ve tarihsel zaman sıralamasının bilinmesini, farklı kaynakların araştırılıp irdelenmesini, farklı bakış açılarını, yorum ve bulguların değerlendirilmesini ve geçmişte yaşanmış vakaların incelenmesinde günümüz kural ve değer yargılarından bağımsız hareket etmeyi gerektirir. Tarihsel empati kavramının tarih öğretiminde tatbikinde dört aşamalı bir süreç bulunmaktadır. Bunlar, insanların faaliyetlerinin açıklanmasını gerektiren tarihi bir vakanın belirlenmesi, olayla alakalı tarihsel bağlam ve kronolojinin tetkik edilmesi, farklı tarihsel kaynak, bulgu ve yorumların analiz edilmesi ve vakanın nasıl gelişip nasıl sonuçlandığına dair tarihsel bir anlatımın oluşturulmasıdır (Yeager ve Foster, 2001). Tarihsel empatinin tarih dersinde kullanmanın aşamalarına bakıldığında komplike bir sürecin ürünü olduğu görülmektedir. Bu karmaşık sürecin hem bilişsel boyutu hem de duyuşsal bir boyutu olduğu söylenebilir. Empati kavramı karşısındaki duyguları hissetme yönüyle başlı başına bir duyuşsal boyutu barındırmaktadır. Empati ve tarihsel empati kavramının açıklanmaya muhtaç olan yönü bilişsel yönüdür.

Bray (1905) empati kavramının tarih biliminde ve öğretimindeki uygulamasının bilişsel olduğunu savunduğu çalışmasında, bu konuyla alakalı şunları dile getirmiştir:

Empati aynı zamanda geçmişi açıklamak için, üzerinde çalışılan döneme ait bilgilerle ve kanıtlarla disipline edilmiş bir hayal gücü kullanımını gerektiren bir başarıdır. Ancak tarihi empatinin tarihteki yeri bilişseldir. Çünkü bulgularla geçmişteki insanları anlamaya çalışırken, aynen onun gibi hissetmemiz ve onun hislerini paylaşmamız mümkün görünmemektedir. Ancak olayları geçmişteki insanların gözüyle görmeye, anlamaya çalışarak yeniden canlandırmamız mümkündür (akt: Karabağ, 2003).

Bray bu yorumu ile tarihsel empatinin bilişsel yönünü ortaya koymaya çalışmıştır. Foster (2001) tarihsel empatinin bilişsel boyutunu şu sözlerle ifade etmeye çalışmıştır:

Tarihsel empati sempatiyle ya da hislerle doğrudan ilişkili değildir. Her ne kadar tarih sınıflarında bazı tarihi karakterlere sempati duyulsada, bu tarihin merkezi amacı değildir. Tarihsel çalışma, mümkün olan her yerde, mevcut tarihsel kanıtlara dayanan disiplinli bir muhakeme sürecine dayanır. Tarihsel sorgulama öncelikle bilişseldir, duygusal değildir, bir eylemdir ve temel olarak bilgiye dayanır, hislere ya da hayal gücüne değil.

Bu denli önemli olan ve ortaokul ve ortaöğretim düzeyinde öğrencilere kazandırılması düşünülen becerilerden olan tarihsel empati becerisinin ve boyutlarının ölçülmesi oldukça önemlidir. Ancak bu konuda alan yazın tarandığı herhangi bir ölçme aracına rastlanmamıştır. Bu konuda sadece Hartmann ve Hasselhorn (2008) tarafından hazırlanan “Tarihsel Bakış Açısı Edinme Ölçeği” Dinç ve Üztemur (2018) tarafından Türkçeye uyarlandığı belirlenmiştir. Buna karşın tarihsel empati becerisinin üst basamağı olarak görülen empati becerisinin ölçülmesine ilişkin yurtiçinde ve dışında geliştirilmiş ve Türkçeye uyarlanması yapılmış (Kaya ve Siyez, 2010; Bora ve Baysan, 2008; Topçu, Baker ve Aydın, 2006; Bryant 1982; Jolliffe ve Farrington, 2006; Baron-Cohen ve Wheelwright, 2004) bir çok ölçme aracının var olduğu söylenebilir. Alan yazını tarandığında öğretim programlarına girmesiyle öğretilabilir ve geliştirilebilir bir beceri olarak kabul gören tarihsel empatinin ölçülmesine yönelik bir araştırmaya rastlanmamış olması bu çalışmayı önemli ve gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı ergenlerin tarihsel empati becerilerini belirlemek için Türk kültürüne uygun geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmektir.

Yöntem

Çalışma Grubu

Araştırma üç farklı çalışma grubu üzerinde yürütülmüştür. Birinci çalışma grubu Türkiye'nin farklı illerindeki ortaokullarda öğrenim gören 430'u (%36.2) altıncı sınıf, 362'si (%30.5) yedinci sınıf ve 396'sı (%33.3) ise sekizinci sınıf öğrencileri olmak üzere toplam 1188 öğrenciden oluşmaktadır. Bu öğrencilerin 606'sı (%51) kadın ve 582'si (%49) erkek

öğrencilerdir. Bu öğrencilerden elde edilen veriler ile ölçeğin açımlayıcı faktör analizleri (AFA) yapılmıştır.

Araştırmanın ikinci çalışma grubu AFA ile elde edilen yapının doğruluğunun sınanması için gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi (DFA) işlemleri için kullanılmıştır. Bu çalışma grubunu Sakarya ili Pamukova ilçesi sınırları içerisinde yer alan ortaokullarda öğrenim görmekte olan 429 öğrenci oluşturmaktadır. Bu öğrencilerin 168'i (%39.2) altıncı sınıf, 136'sı (%31.7) yedinci sınıf ve 125'i (%29.1) ise sekizinci sınıf öğrencilerden oluşmakta olup 221'i (%51.5) kadın ve 208'i (%48.5) erkek öğrencidir.

Araştırmanın üçüncü çalışma grubu, Sakarya ili Pamukova ilçesi sınırları içerisinde bulunan iki ortaokulunda öğrenim gören (%10.19'u altıncı, %21.0'i yedinci ve %68.1'i sekizinci) 53'ü (%44.5) erkek, 66'sı (%55.5) kadın olan toplam 119 öğrenci oluşturmaktadır. Bu öğrencilerden elde edilen veriler ile ölçeğin test-tekrar test güvenirlilik çalışmalarına ilişkin işlemler yapılmıştır.

Ölçeğin ölçüt-bağıntılı geçerlik çalışmaları ise Sakarya ili Pamukova ilçesinde bulunan bir ortaokulun altıncı, yedinci ve sekizinci sınıflarında öğrenim gören (%31.6'sı altıncı, %38.6'sı yedinci ve %29.8'i sekizinci) 89'u (%52.0) erkek, 82'si (%48.0) kadın olan toplam 171 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Tarihsel Empati Ölçeği: Ergenlerin tarihsel empati eğilimlerini belirlemek için hazırlanan "Tarihsel Empati Ölçeği"ni geliştirme çalışmalarında şu adımlar izlenmiştir:

Öncelikli olarak maddeleri belirlemek amacıyla tarihsel empati ile ilgili uluslararası ve ulusal çalışmalar taranmış ve gerekli incelemeler yapılmıştır. Gerçekleştirilen bu incelemelerde ergenlerin tarihsel empatiye yönelik eğilimlerini belirlemeye yönelik özellikle ulusal bazda geçerliği ve güvenirliliği yapılmış bir ölçme aracının olmadığı görülmüştür. Literatür bilgilerinden, uluslararası ve ulusal bazda tarihsel empatiyi belirlemeye yönelik çalışmalar temel alınarak ve empati ile ilgili çalışmaları olan iki psikolojik danışmanında görüş ve önerileri doğrultusunda araştırmacılar tarafından 37 maddeden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzundaki bu ifadeler, anlaşılabilirlik, düzeye uygunluk, ölçülmek isteneni ölçme yeterliği ve niteliği gibi durumlarının incelenmesi için iki sosyal bilgiler öğretmeni, iki Türkçe öğretmeni, bir rehber öğretmen ve üç ölçek geliştirme uzmanından

yardım alınmıştır. Bu uzmanlardan gelen düzeltme ve öneriler doğrultusunda gerekli işlemler yapılarak 34 maddelik ön denemelik Tarihsel Empati Ölçeği hazır hale getirilmiştir. Bu ölçek ifadelerin karşısına “5=Her zaman, 4=Genellikle, 3=Bazen, 2=Nadiren, 1=Hiçbir zaman” şeklinde derecelendirme ifadeleri yazılmıştır. Ayrıca denemelik ölçeğin başına; ölçeğin amacını, madde sayısını ve yanıtlama biçimini ifade eden bir yönerge eklenmiştir.

Ka-Si Empatik Eğilim Ölçeği-Ergen Formu: Kaya ve Siyez (2010) tarafından ergenlerin empatik eğilimlerini ölçmek için geliştirilmiş olan bir ölçektir. Ölçek geliştirme çalışması 6-12. sınıflar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Ölçek 10 maddesi duyuşsal boyutta, 7 maddesi bilişsel boyutta olmak üzere toplam 17 maddeden oluşmaktadır. Ölçek “1=Bana hiç uygun değil, 2=Bana biraz uygun, 3=Bana oldukça uygun ve 4=Bana tamamen uygun” şeklinde dördü dereceli bir yapıya sahiptir. Ölçekten alınan puanlar arttıkça empatik eğilim artmakta, düştükçe empatik eğilim azalmaktadır. Ölçeğin iç tutarlılık Cronbach alfa güvenilirlik değerleri, toplam ölçek için .87, duygusal ve bilişsel empati boyutlarının her ikisi içinde .82 bulunmuştur. Test-tekrar test güvenilirlik katsayısı toplam ölçek için .75, duygusal empati alt boyutu için .73 ve bilişsel empati alt boyutu için ise .69’dur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Deneme niteliğinde hazırlanan ergenleri için Tarihsel Empati Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliğinin tespit edilmesi amacıyla Türkiye’nin farklı illerindeki ortaokullarda öğrenim gören 1188 öğrenciye araştırmacılar tarafından gerekli olan uygulamalar yapılmıştır. Bu uygulamalar neticesinde elde edilen veriler üzerinden ölçeğin yapı geçerliği için AFA yapılmış ve güvenilirliğe kanıt sağlamak amacıyla gerekli olan analizler gerçekleştirilmiştir. Analizler yapılırken SPSS 21 paket programı kullanılmıştır. AFA ile elde edilen yapının DFA ile test edilmesi amacıyla Sakarya ili Pamukova ilçesi sınırları içerisindeki ortaokullarda öğrenim görmekte olan 429 öğrenciden veriler toplanmış ve AMOS 21 programı ile analize tabi tutulmuştur. Ayrıca ölçüt-bağıntılı geçerlik için 171 öğrenciden ve test-tekrar test için ise 119 öğrenciden toplanan verilerle korelasyon analizleri yapılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde “Tarihsel Empati Ölçeği”nin geliştirilmesi amacıyla yapılan geçerlik ve güvenirlik sınamalarına ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Ölçeğin Geçerliğine İlişkin AFA Bulguları

Öncelikli olarak ölçeğin faktör analizine uygunluğunu test etmek için Kaiser-Meyer Olkin (KMO) ve Barlett Küresellik testleri yapılmıştır. Tablo 1’de KMO ve Barlett Küresellik testine ilişkin istatistiksel bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1

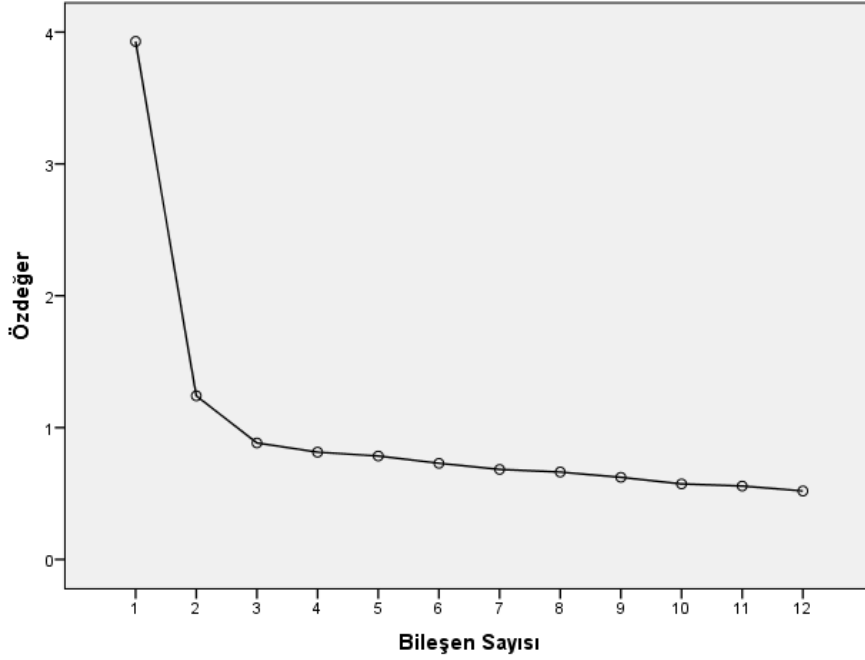
KMO ve Barlett Testi Bulguları

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)		.89
Barlett Testi	Ki-kare	2666.56
	sd	66
	p	.000

Yapılan analizde örneklem büyüklüğünün yeterli olup olmadığına ilişkin KMO değeri hesaplanmış .89 olarak bulunmuştur. Verilerin çok değişkenli normal dağılımdan gelip gelmediğini kontrol etmek için ise Barlett küresellik testine bakılmış ve anlamlı bulunmuştur ($\chi^2=2666.56$; $p<0.01$). KMO testi ölçüm sonucunun .60 ve daha üstü, Barlett küresellik testi sonucunun da istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir (Jeong, 2004). Buna göre elde edilen veri setinin bu temel varsayımları oldukça iyi düzeyde karşıladığından AFA yapılabileceği şeklinde değerlendirilmiştir.

Ergenlerin tarihsel empati düzeylerini ortaya çıkaracak anlamlı bir yapıya ulaşabilmek ve hazırlanan ölçeğin geçerliğini belirlemek için kapsam geçerliği ve yapı geçerliği sınamaları yapılmıştır. Kapsam geçerliliği için tarihsel empatiye ilişkin yazılan maddelerin uzman görüşüne sunulması ve uzmanların dönütleri doğrultusunda yapılan işlemler ölçeğin kapsam geçerliliği için uygun ve yeterli kabul edilmiştir. Yapı geçerliliği için temel bileşenler analizinden varimax döndürme tekniği kullanılarak AFA yapılmıştır. Ölçeğin özdeğeri 1.00’den büyük iki faktörlü bir yapıya sahip olduğu ve Şekil 1’deki grafiğe göre de yüksek ivmeli, hızlı düşüşlerin yaşandığı iki kırılmanın olduğu ve eğimin iki faktörden sonra sabitlendiği tespit edilmiştir. Ayrıca elde edilen faktör sayısının ölçeğin geliştirilmesi sürecinde belirlenen kuramsal yapıdan beklenen faktör sayısı ile de uyumlu olduğundan ölçeğin iki faktörlü olmasına karar verilmiştir.

Şekil 1. Yamaç-Birikinti Grafiği

AFA sürecinde örneklem büyüklüğü (Şencan, 2005), maddelerin yük değerinin .32'den büyük olması ilkesi ve binişiklik durumu ölçütleri dikkate alınarak (Tabachnick ve Fidel, 2001) gerçekleştirilen işlemler neticesinde hiçbir faktörde yük almayan ve binişik olan 22 madde teker teker çıkarılarak analiz tekrarlanmış ve ölçeğin iki faktörlü yapısı değişmediği görülmüştür. Gerçekleştirilen AFA sonucunda faktörlere ait nihai bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2 incelediğinde, ölçeğin toplam varyansın %43.04'ünü açıklayan (%32.74 birinci faktör, %10.34 ikinci faktör) 12 madde ve iki faktörlü bir yapıdan oluştuğu görülmektedir. Çok faktörlü yapılarda toplam varyansın %41'in üzerinde olması (Kline, 1994) ölçüt değerine göre açıklanan varyans iyi ve yeterli kabul edilmiştir. Elde edilen iki faktörlü yapı kuramsal yapıya ve maddelerin içerdikleri anlamlara bağlı olarak yedi maddelik birinci faktör "bilişsel empati" ve beş maddelik ikinci faktör ise "duyuşsal empati" diye isimlendirilmiştir. Bu faktörlerden birinci faktörün yüklerinin .53-.74 arasında ve ikinci faktörün yüklerinin ise .52-.73 arasında değiştiği görülmektedir. Yapının belirleme aşamasında özellikle faktör yük değerleri .50 üzerinde olanlar (Tabachnick ve Fidel, 2001) yapıya dahil edilmiştir. Ayrıca maddelerin ortak faktör varyans değerlerinin ise .33-.56 arasında olduğu görülmektedir. Buna göre ölçeğin homojen bir yapıya sahip maddelerden oluştuğu söylenebilir. Tüm bu elde edilen bulgular ölçeğin yeterli düzeyde yapı geçerliliğine sahip olduğunun kanıtıdır. Nihai olarak yapılan işlemler neticesinde 12 madden oluşan iki faktörlü bir yapıya sahip "Tarihsel Empati Ölçeği" elde edilmiştir.

Tablo 2

AFA Sonucunda Ölçeğin Maddelerine ve Faktörlerine İlişkin Elde Edilen Bulgular

Madde No	İfadeler	Döndürme Sonrası Yük Değeri		Ortak Faktör Varyansı
		Faktör1	Faktör2	
21	Kritik bir durumda tarihe yön vermiş kişiler gibi karar verebilirim.	.74	.08	.56
19	Geçmişte yaşanan olumsuzlukların çözümü için o döneme uygun yeni fikirler üretebilirim.	.63	.16	.42
17	Geçmişteki olayların sonuçlarını tahmin edebilirim.	.62	.14	.41
15	Geçmişte yaşamış güçlü karakterler gibi davrandığım olur.	.62	.09	.39
10	Tarihte toplumlara liderlik etmiş bir kahramanı model alırım.	.58	.23	.38
1	Geçmişte yaşamış insanların ne düşündükleri anlayabilirim.	.54	.20	.33
14	Kendimi tarihte yaşamış bir çocuğun yerine koyabilirim.	.53	.35	.41
24	Tarihe yön vermiş kişilerin hayat hikâyelerini dinlerken heyecanlanırım.	.20	.73	.56
20	Eski dönemlere ait gördüğüm tarihi nesnelere beni heyecandırır.	.17	.67	.48
16	İnsanlığı olumsuz etkileyen olayları dinlerken üzülürüm.	.03	.67	.44
32	Tarihi filmleri izlerken ordaymışım gibi olur.	.22	.57	.37
29	Tarihi nesnelere ait olduğu dönemdeki önemini hissederim.	.37	.52	.41
Özdeğer		3.93	1.24	5.17
Toplam varyans (%)		32.74	10.34	43.08

Güvenirliğe İlişkin Bulgular

Ölçeğin güvenilirliklerine ilişkin olarak maddelerinin birbiri arasındaki ilişkiyi görmek amacıyla AFA analizinde kullanılan veriler ile düzeltilmiş madde toplam korelasyonlarına ve her bir madde için alt ve üst grupların karşılaştırılmaları yapılmıştır. Ayrıca ölçeğin iç tutarlılığı için McDonald'ın omega (DFA analizinde kullanılan verilerle) ve Cronbach alfa katsayıları, bütününe yönelik güvenilirliği için iki yarı güvenilirlik katsayısı ve kararlılığına ilişkin ise test-tekrar test güvenilirlik katsayısı analizleri gerçekleştirilmiştir. Test-tekrar test güvenilirlik analizlerine ilişkin dört hafta ara ile öğrencilerden toplanan verilerden elde edilen puanların karşılaştırılması yapılmıştır. Güvenirlik analizlerine ilişkin elde edilen bulgular Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3 incelendiğinde, ölçeğin madde-toplam korelasyon değerlerinin ise .34-.52 arasında değerler aldığı ve t-değerlerinin anlamlı ($p < .001$) olduğu görülmektedir. Bu değerler ölçekteki maddelerin iç tutarlılıklarının yüksek olduğunu, benzer davranışları örneklediğini ve ayırt ediciliğinin yüksek olduğunu (Büyüköztürk, 2006) göstermektedir. Ayrıca ölçeğin güvenilirliğine ilişkin iki yarı test güvenilirlik katsayıları bilişsel empati için .72, duyuşsal empati

için .68 ve toplamda .81; Cronbach alfa güvenirlik katsayısı, bilişsel empati için .76, duyuşsal empati için .69, toplamda .81; McDonald'ın omega güvenirlik katsayıları, bilişsel empati için .87, duyuşsal empati için .83, toplamda .92; test-tekrar test güvenirlik katsayıları, toplamda .89, bilişsel empati için .82, duyuşsal empati için .93 olarak hesaplanmıştır. Tüm bu bulgulara göre, ölçeğin faktörler bazında ve genel toplamında iç tutarlılıklarının, kararlılıklarının ve bütüne ilişkin güvenirliklerinin yeterli olduğu söylenebilir.

Tablo 3

Ölçeğin Güvenirliğine İlişkin Bulguları

Faktörler	Asıl Ölçek Madde No	Taslak Ölçek Madde No	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu	t (Alt%27-Üst%27) ¹	İki Yarı Test Güvenirliği	Cronbach's Alfa (α) Güvenirliği	McDonald's Omega (ω) Güvenirliği	Test-Tekrar Test Güvenirliği
Faktör 1 (Bilişsel)	10	21	.51	23.84*	.72	.76	.87	.82
	8	19	.48	22.75*				
	12	17	.46	21.61*				
	6	15	.43	19.92*				
	2	10	.48	22.29*				
	1	1	.43	18.00*				
Faktör 2 (Duyuşsal)	4	14	.52	25.84*	.68	.69	.83	.93
	7	24	.50	23.04*				
	5	20	.44	21.36*				
	3	16	.34	16.05*				
	11	32	.42	20.59*				
	9	29	.50	23.29*				
Toplam				67.79*	.81	.81	.92	.89

¹n1-n2=321 *p<.001

DFA'ya Yönelik Bulgular

AFA ile elde edilen yapının doğrulanması için farklı bir örneklem grubundan toplanan verilerle DFA ile yapı geçerliliği sınaması yapılmıştır. Farklı analizler neticesinde elde edilen model uyum değerlerine bakılarak en iyi model uyum değerlerinin tespit edilmesi önerilir (Meydan ve Şeşen, 2011). Bundan dolayı sırasıyla ilişkisiz, ilişkili ve tek faktörlü modeller için üç farklı doğrulama işlemi gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen analizler neticesinde elde edilen model uyum değerlerine ilişkin sonuçlar Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4

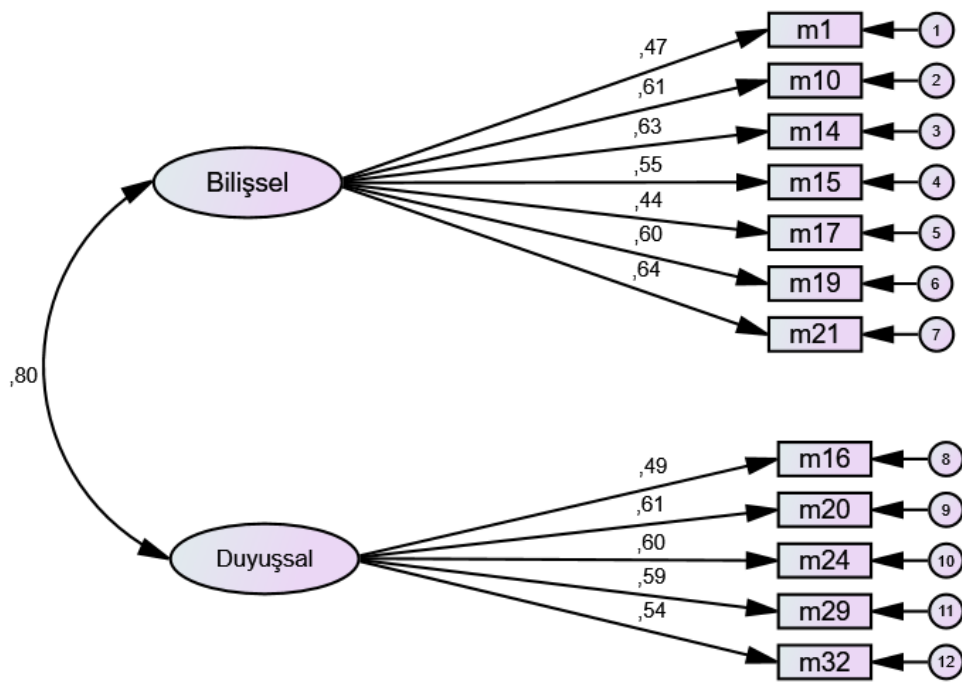
Ölçeğin DFA Model Uyum Bulguları

Model	χ^2	df	χ^2/df (<.3.0)	RMSEA (<0.08)	RMR (<0.10)	CFI (<0.90)	IFI (<0.90)	AGFI (<0.85)	GFI (<0.90)
İlişkisiz Model	293.00	54	5.43	.10	.27	.78	.78	.87	.91

İlişkili Model	112.39	53	2.12	.05	.07	.95	.95	.94	.96
Tek faktörlü Model	150.65	54	2.79	.07	.07	.91	.91	.91	.94

Tablo 4'deki uyum iyiliği indeksleri incelendiğinde, Schermelleh-Engel ve Moosbrugger (2003) tarafından önerilen temel değerler dikkate alınıp değerlendirildiğinde hem ilişkili modelin hem de tek faktörlü modelin yeterli olduğu görülmektedir. Her iki model de iyi uyum değerlerine sahip olduğundan modelde herhangi bir modifikasyon yapılmamıştır. Ancak en iyi uyum değerlerini ilişkili modelin verdiği dolayısıyla ilişkili modelin tercih edilmesi gerektiği söylenebilir. En iyi uyum değerlerine sahip olan ilişkili modele ait path diagramı Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2. Tarihsel Empati Ölçeğinin Path Diagramı

Şekil 2'de incelendiğinde, ölçek maddelerine ilişkin standartlaştırılmış faktör yükleri bilişsel empati boyutunda .44-.64, duyuşsal empati boyutunda ise .49-.61 arasında değişen değerler aldığı görülmektedir.

Yakınsama ve Ayırt edici Geçerlik Bulguları

Ölçeğin yapı geçerliğine ilişkin olarak yakınsama ve ayırt edici geçerliklerine bakılmıştır. Ölçeğin her iki faktörüne yönelik yakınsama geçerliği test etmek için ortalama açıklanan varyans (OAV) değerleri hesaplanmıştır. Yapılan hesaplama da hem bilişsel hem de duyuşsal boyutlarının OAV değerleri .50 olarak bulunmuştur. Yakınsama geçerliği için OAV değerlerinin yapı güvenirligi değerlerinden küçük olmaları ve ölçüt değer .50 değerinden büyük veya bu

değere eşit olmaları gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Buna göre her iki boyutun değerinin de ölçüt değerleri karşıladığından yakınsama geçerliğinin olduğu söylenebilir. Ayırt edici geçerlilik için ise OAV değerlerinin karekökleri alınmış ve faktörlere ilişkin elde edilen değerler Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5

Faktörlerin Ayırt Edici Geçerlik ve Korelasyon Değerleri

Değişkenler	Faktör1 (Bilişsel Empati)	Faktör2 (Duyuşsal Empati)
Faktör1 (Bilişsel Empati)	.71	
Faktör2 (Duyuşsal Empati)	.59	.71

Tablo 5’de elde edilen bulgular incelendiğinde bilişsel ve duyuşsal empati boyutlarının her ikisinin de ayırt edici geçerlik değerlerinin .71 olduğu, iki faktör arasındaki korelasyon değerinin ise .59 olduğu görülmektedir. Ayırt edici geçerlik değerlerinin .50’den ve ayırt edici geçerlik değerlerinin de faktörler arası korelasyon değerinden büyük olması (Fornell ve Larcker, 1981) ölçütlerine göre ölçeğin ayırt edici geçerliğinin olduğu söylenebilir. Tüm bu yakınsama ve ayırt edici geçerlik bulgularına bağlı olarak ölçeğin yapı geçerliği kanıtlanmıştır.

Ölçüt-Bağıntılı Geçerliğe İlişkin Bulgular

Ölçeğin ölçüt-bağıntılı geçerliğini test etmek için Ka-Si Empatik Eğilim Ölçeği-Ergen Formu kullanılmış ve her iki ölçekten elde edilen veriler ile aralarındaki korelasyonlara bakılmıştır. Yapılan korelasyon analizine ilişkin bulgular Tablo 6’da sunulmaktadır.

Tablo 6

Tarihsel Empati Ölçeği ile Ka-Si Empatik Eğilim Ölçeği Arasındaki Korelasyonlara İlişkin Bulgular

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
(1) Faktör1 (Bilişsel)	1					
(2) Faktör2 (Duyuşsal)	.59**	1				
(3) Tarihsel Empati Ölçeği (Toplam)	.94**	.84**	1			
(4) Bilişsel	.60**	.45**	.61**	1		
(5) Duyuşsal	.46**	.60**	.57**	.45**	1	
(6) Empatik Eğilim Ölçeği (Toplam)	.60**	.60**	.68**	.78**	.91**	1

**p<.01; N=171

Tablo 6'daki ölçeğin ölçüt-bağıntılı geçerliğine ilişkin korelasyon değerleri incelendiğinde, tarihsel empatinin ölçeğinin toplamı ve alt faktörleri (bilişsel, duyuşsal) ile Ka-Si empatik eğilim ölçeğinin toplamı ve alt faktörleri (bilişsel, duyuşsal) arasında pozitif yönlü, orta düzeylerde anlamlı ilişkilerin olduğu görülmektedir ($p < .01$).

Sonuç

Araştırmada "Tarihsel Empati Ölçeği" ergenlerin tarihsel empati eğilimlerini belirleyebilmek için geliştirilmiş ve ölçeğin psikometrik özelliklerinin durumu incelenmiştir.

Öncelikli olarak ölçeğin geliştirilme aşamasında uluslararası ve ulusal bazda empati ve özde tarihsel empatiye ilişkin ilgili literatür taranmıştır. Gerek literatürden faydalanarak gerekse de empati ile ilgili çalışmaları olan iki psikolojik danışmanında görüş ve önerileri doğrultusunda 37 maddelik beşli Likert tarzında taslak bir ölçek hazırlanmıştır. Kapsam ve görünüş geçerliği için uzmanlara sunulan taslak ölçek uzmanlar tarafından incelenmiş ve 34 maddelik hali ile geçerlik ve güvenirlik çalışmalarına başlanmıştır.

Geçerlik çalışmaları bağlamında öncelikli olarak AFA yapılmıştır. Yapılan işlemler neticesinde tarihsel empati ölçeğinin toplam varyansın %43.08'ini açıklayan 12 madde ve "bilişsel" ve "duyuşsal" boyutları olmak üzere iki faktörden oluştuğu belirlenmiştir. Toplam açıklanan varyansın %40'ın üzerinde olması çok faktörlü yapılarda kabul edilebilir bir kriter (Büyüköztürk, 2006; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010) olduğundan ölçeğin yapı geçerliğini sağladığı ve ilgili yapıyı ölçücü bir niteliğe sahip olduğu varsayılmıştır. Açımlayıcı faktör analizinden sonra elde edilen yapının DFA ile doğruluğu test edilmiştir. Gerçekleştirilen DFA neticesinde 12 maddelik iki faktörlü yapının model uyum değerlerinin ve tüm sonuçların temel kriterleri iyi düzeyde karşıladığı sonucu elde edilmiştir. Elde edilen tüm bu uyum değerlerine göre kuramsal olarak kurgulanan ve AFA ile elde edilen yapının istatistiksel açıdan da doğrulandığı şeklinde yorumlanabilir.

Tarihsel Empati Ölçeği'nin ekstradan yapı geçerliğini test etmek için DFA'den elde edilen değerlerden yakınsama ve ayırt edici geçerlikleri de test edilmiştir. Ölçeğin her iki alt boyutunun da yakınsama geçerliğine ilişkin kritik değeri karşıladığından hem bilişsel hem de duyuşsal boyutların ilişkili yapıyla ilişki içerisinde olduğu söylenebilir. Ayrıca ölçeğin ayırt edici

geçerlik sonuçlarının da ölçeğin alt boyutlarının ayırt edicilik geçerliğine sahip olduğunu göstermiştir.

Benzer ölçek olarak kabul edilen Ka-Si Empatik Eğilim Ölçeği ile Tarihsel Empati Ölçeği arasındaki korelasyonlar eş zamanlı ilişkileri incelenerek ölçütsel (ölçüt-bağımlı) geçerlikleri test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Tarihsel Empati Ölçeğinin ölçtüğü özellikler ile Ka-Si Empatik Eğilim Ölçeğinin ölçtüğü bilişsel ve duyuşsal boyutlar arasındaki ilişkilerin kuramsal açıklamalar ve uygulamalı çalışmalarla uyum içerisinde olduğu sonucu elde edilmiştir.

Tarihsel Empati Ölçeği'nin iç tutarlılığı için Cronbach alfa katsayısı ve McDonald'in omegası, ölçeğin bütününe yönelik güvenilirliği için iki yarı güvenilirlik katsayısı ve kararlılığına ilişkin ise test-tekrar test güvenilirlik katsayısı analizleri hesaplanarak incelenmiş ve güvenilirlik için temel ölçüt olan .70'in (Büyüköztürk, 2006; Tezbaşaran, 1996) çok yakın ve üzerinde olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin duyuşsal boyutuna ilişkin iki-yarı ve Cronbach Alfa güvenilirliğine ilişkin .70'in altındaki değerler daha farklı örneklem gruplarından elde edilen veriler ile yapılan McDonald'in omega ve test-tekrar test güvenilirliklerinde oldukça iyi düzeyde güvenilirlik değerleri almıştır. Tüm bunlara göre gerek ölçek toplam gerekse her iki boyutta da ölçeğin iyi düzeyde güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak ergenlerin tarihsel empati eğilimlerini belirlemek için geliştirilen "Tarihsel Empati Ölçeği" ölçek geliştirme bağlamında gerçekleştirilen psikometrik çalışmaların temel ölçütlerini çok iyi düzeyde karşıladığından geçerli ve güvenilir bir araç olduğu söylenebilir. Bilişsel ve duyuşsal olmak üzere iki boyuttan oluşan ölçek her bir boyut ayrı ayrı ve genel ölçek olarak toplam puanları alınabilir. Ayrıca tek faktörlü bir yapı olarak da kullanılabilir. Geliştirilen bu ölçek ile ergenlerin tarihsel empati düzeylerinin belirlenmesi ve çeşitli değişkenlere (cinsiyet, yaş, sosyoekonomik düzey, vb.) göre durumlarının farklılık gösterip göstermediğinin tespiti yapılabilir. Ayrıca ölçek ergen grubu üzerinde çalışılarak geliştirilmiştir. Ölçek özellikle ortaöğretim öğrencileri ve yetişkin bireyler içinde geçerli ve güvenilir bir araç olup olmadığı test edilerek yetişkin ve ortaöğretim formları geliştirilebilir.

Kaynakça

- Baron-Cohen, S. & Wheelwright, S. (2004). The empathy quotient: An investigation of adults with asperger syndrome or high functioning autism, and normal sex differences. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 34(2), pp. 163-175.
- Bora, E. & Baysan, L. (2009). Empati Ölçeği - Türkçe formunun üniversite öğrencilerinde psikometrik özellikleri. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 19(1), s. 39-47.
- Bryant, B. K. (1982). An index of empathy for children and adolescents. *Child Development*, 53(2), pp. 413-425.
- Büyüköztürk, Ş. (2006). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A.
- Çoban, O. & Akşit, İ. (2018). 2005 ve 2017 sosyal bilgiler öğretim programlarının öğrenme alanı, kazanım, kavram, değer ve beceri boyutları açısından karşılaştırılması. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1), pp. 479-505. doi:10.7596/taksad.v7i1.1395
- Çokluk, Ö., Şekercioglu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik*. Ankara: Pegem A.
- Dinç, E. & Üztemur, S. (2018). Tarihsel bakış açısı edinme ölçeğinin türkçeye uyarlanması ve tarih ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tarihsel bakış açısı edinme becerilerinin incelenmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 8(2), s. 478-518. doi:10.18039/ajesi.454643
- Fornell, C. & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equations models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), pp. 39-50.
- Jeong, J. (2004). *Analysis of the factors and the roles of HRD in organizational learning styles as identified by key informants at selected corporations in the Republic of Korea*. Unpublished Doctoral Thesis, Texas A&M University, USA.
- Jolliffe, D. & Farrington, D. P. (2006). Development and validation of the Basic Empathy Scale. *Journal of Adolescence*, 29, pp. 589-611. doi:10.1016/j. adolescence.2005.08.010

- Karabağ, Ş. G. (2003). *Öğretilbilir ve Bilişsel Bir Beceri Olarak Tarihi Empati*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kaya, A. & Siyez, D. (2010). Ka-Si çocuk ve ergenler için empatik eğilim ölçeği: geliştirilmesi geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 35(156), s. 110-125.
- Kline, P. (1994). *An easy guide to factor analysis*. London: Routledge.
- MEB [Milli Eğitim Bakanlığı]. (2005). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve kılavuzu (4, 5, 6 ve 7. sınıf)*. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- MEB [Milli Eğitim Bakanlığı]. (2018a). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve kılavuzu (4, 5, 6 ve 7. sınıf)*. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- MEB [Milli Eğitim Bakanlığı]. (2018b). *Ortaöğretim tarih dersi öğretim programı ve kılavuzu*. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- Meydan, C. H. & Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Ankara: Detay.
- Schermelleh-Engel, K. & Moosbrugger, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Test of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), pp. 23-74.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlik*. Ankara: Seçkin.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2001). *Using multivariate statistics*. Fourth Edition. Needham Heights, MA: Allyn ve Bacon.
- Taşkıran, C., Baş, K. & Bulut, B. (2016). Sosyal bilgiler dersinin kendine özgü becerilerinin kazandırılma düzeyi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, s. 1-19.
- TDK [Türk Dil Kurumu]. (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tezbaşaran, A. A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği.
- Topçu, Ç., Baker, Ö. & Aydın, Y. (2006). Temel empati ölçeği türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(34), s. 174-182.
- Yeager, E. A. & Foster, S. J., (2001). The role of empathy in the development of historical Understanding. In O. L. Davis Jr., E. A. Yeager, & S. J. Foster (Eds.), *Historical empathy and perspective taking in the social studies* (pp. 13-20). Lanham: Rowman&Littlefield.

Yılmaz, K. & Koca, F. (2012). Tarihsel empati üzerine nitel bir araştırma: Tarih öğretmenlerinin algı, görüş ve deneyimlerinin incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), s. 855 -879.